

In balans tussen werk en privé

Tanja van der Lippe, Annet Jager, Yvonne Kops

Tanja van der Lippe is als universitair hoofddocent verbonden aan de vakgroep Sociologie/ICS, Universiteit Utrecht. Annet Jager en Yvonne Kops zijn beide werkzaam bij Stoas Onderzoek in Wageningen.

Gelieve correspondentie te richten aan Tanja van der Lippe, vakgroep Sociologie, Universiteit Utrecht, Heidelberglaan 1, 3584 CS Utrecht. E-mail: t.vanderlippe@fss.uu.nl

In balans tussen werk en privé

Samenvatting

Mannen en vrouwen in Nederland lijken steeds drukker te zijn. Aan de ene kant heeft de arbeidsparticipatie van vrouwen ertoe geleid dat druk komt te staan op de taakverdeling thuis, aan de andere kant verwachten werkgevers in toenemende mate commitment van hun werknemers. In deze bijdrage gaan we na in welke mate mannen en vrouwen in balans zijn tussen werk en privé. Hypotheses zijn geformuleerd vanuit de verplichtingen en behoeften van het werk (uren betaalde arbeid en overwerk) en vanuit de privé situatie (huishoudelijke taken, gezinssituatie en werkende partner). Op basis van data verzameld in 2001 laten de resultaten zien dat mannen en vrouwen allebei inderdaad combinatie-druk ervaren, maar dat de redenen waarom verschillen tussen beiden. Bij mannen zorgt met name overwerk 's avonds voor combinatie-druk terwijl het bij vrouwen om overwerk in het weekend gaat. Voor de man geeft daarnaast een partner die bovendien veel uren werkt meer combinatie-druk, terwijl dit voor de vrouw helemaal niet het geval is. Zij vindt vooral combinatie-druk door de aanwezigheid van kleine kinderen.

Trefwoorden

Combinatiedruk, betaalde arbeid, zorg

Summary

Men en women in the Netherlands seem to have become busier. On the one hand, the increase in female labour force participation produces conflicts in the household with respect to the division of care and other household tasks. On the other hand organisations demand in an increasing way commitment from their employees. In this paper we study to what extent men and women are in balance between the work and private sphere. Hypotheses are elaborated with respect to the effects of the work situation (e.g. number of hours worked, working overtime on different times), the household situation (e.g. responsibility for domestic tasks, having children, hours of paid work by the partner) on the perceived balance between work and private life. Based on data gathered in 2001, results show that both men and women perceive combination pressure, but the reasons why differ between them. Working overtime in the evening produces combination pressure for men, whereas for women it is especially working overtime in the weekend. Furthermore, the presence of a working spouse produces

more combination pressure for men but not for women. For women the presence of children is more important.

Keywords:

Combination pressure, paid work, care

1. Inleiding

Nederlanders zijn druk. In alle soorten media komt steeds weer naar voren dat we meer en meer in stress leven en dat we ons geen rust meer gunnen. Het is al lang geaccepteerd dat de toename van werkende vrouwen daar mede debet aan is; niet langer vormt de fulltime huisvrouw de buffer tussen de betaalde en huiselijke sfeer. Daarnaast lijkt het wel of werkgevers een steeds groter commitment van hun werknemers verwachten; overwerk hoort er bij sommige banen gewoon bij (NRC 12-4-01). Onze vakantiedagen krijgen we al lang niet meer op (MuConsult 2002; NRC 8-1-02). Als we de media mogen geloven dan is druk zijn wel haast een epidemie. De balans tussen werken, zorgen en vrije tijd lijkt weg.

Ook het Sociaal en Cultureel Planbureau laat zien dat Nederlanders het drukker hebben: tussen 1995 en 2000 is het totaal aan verplichtingen met betrekking tot werk, zorg en huishouden gestegen met 1,3 uur per week (Breedveld en Van den Broek 2001). Dit geldt zowel voor mannen als vrouwen; vrouwen wat meer dan mannen omdat zij meer betaalde arbeid zijn gaan verrichten (Breedveld en Van den Broek 2001). Vooral de taakcombineerders (mensen die arbeid en zorg combineren) maken gemiddeld meer uren dan degenen die zich op één taak concentreren. Aangezien het aantal tweeverdieners, taakcombineerders bij uitstek, in 1998 56% van de huishoudens vormde, een stijging van 26 procentpunten ten opzichte van 1986 (Keuzenkamp en Hooghiemstra 2000), bevestigt dit nogmaals dat Nederlanders het drukker hebben gekregen. Ook Peters (2000) laat zien dat juist doordat zowel mannen als vrouwen steeds vaker investeren in betaalde arbeid én huishoudelijk werk, zij het in totaal drukker hebben. Vooral wanneer jonge kinderen aanwezig zijn in het huishouden, en beide partners betaalde arbeid verrichten, is er minder vrije tijd (Keuzenkamp & Hooghiemstra 2000). Schor (1992) bevestigt dit beeld voor de Amerikaanse samenleving en gaat in haar 'Overworked American' in op de afname van vrije tijd. Ook Hochschild (1997) laat op treffende wijze in haar studie 'The Time Bind' zien dat Amerikaanse werknemers steeds meer onder druk staan in het vasthouden van de balans tussen werk en gezin. Toch concludeert Gershuny (2000) dat we gemiddeld genomen in westerse maatschappijen juist meer vrije tijd hebben gekregen over de afgelopen 40 jaar. Betaald werk in totaal is namelijk afgenomen.

Het drukker hebben is één, tijdsdruk voelen is iets anders. In het tijdsbestedingonderzoek van het SCP is voor de eerste keer in 2000 voorzichtig gevraagd naar subjectieve tijdsdruk, en daaruit blijkt dat bijna 50% van de respondenten zich in de onderzoekswEEK één of meer dagen gejaagd voelde (Breedveld en Van den Broek 2001). Ook ander onderzoek laat zien dat veel werkende moeders de last voelen van het organiseren van

de combinatie van arbeid en zorg (Groenendijk 1998), dat een groeiend aantal mensen meer werkdruk ervaart (NIA TNO 1995) en over burnout klaagt (CBS 1999). In Amerika lijkt al langer sprake van subjectieve tijdsdruk (Schor 1998). Schor argumenteert dat doordat werkgevers een steeds groter commitment van hun werknemers verwachten, zij steeds minder in balans zijn tussen werk en privé. Ander onderzoek laat zien dat werkende paren moeten woekeren met hun tijd, en door een strakke planning druk ervaren (Gilbert 1988; Lewis en Cooper 1989; White, Cox en Cooper 1992); een aantal van hen voelen zich opgejaagd, schuldig, vermoeid of zelfs uitgeput (Groenendijk 1998). Garhammer (2002) spreekt echter over de tijdsdruk-geluksparadox. Vooruit komen in het leven, zweven op de toppen van je kunnen en al je bronnen benutten, dit alles draagt bij tot een geluksgevoel. Tijdsdruk kan hier juist goed bijhoren: mensen leren met het snelle tempo omgaan, sterker nog: zolang de accu gevuld blijft, voelen ze zich er wel bij.

In Nederland is eigenlijk nog niet veel bekend over de beleving van tijdsdruk; het is meer iets waar iedereen van denkt dat het zo is, dan dat we nu werkelijk weten hoe dat komt. In deze bijdrage richten we ons op een specifiek aspect van die tijdsdruk, namelijk de mate waarin mannen en vrouwen ervaren dat werk en zorg elkaar belemmeren. We noemen dit in het vervolg combinatiedruk. Hoewel we beseffen dat vrije tijd ook een belangrijk onderdeel is van de tijdsagenda van mensen, hebben we hier geen gegevens over. Aangezien we op zoek zijn naar de balans in werken en zorgen, richten we ons op betaald werkende mensen. We zijn specifiek geïnteresseerd in mannen en vrouwen omdat eerder onderzoek zo duidelijk aantoonde dat de balans in arbeid en zorg voor hen zo verschillend ligt (Hochschild 1997; Keuzenkamp en Hooghiemstra 2000). Daarnaast is het hebben van een partner van invloed op de ervaren balans en zeker het gegeven of de partner een betaalde baan heeft. We starten daarom met een verklaring voor combinatiedruk van alle betaald werkende mannen en vrouwen, (gehuwd) samenwonend of alleenstaand. Vervolgens formuleren we specifieke verwachtingen voor paren, en in dit geval alleen hetero-paren. Samenvattend is de vraag in dit artikel in hoeverre de ervaren balans tussen werk en zorg voor mannen en vrouwen is te verklaren.

2. Theorie en hypothesen

Hoewel het hier gaat om de ervaren balans tussen arbeid en zorg, is het van belang om voor de verklaring van die balans arbeid en zorggerelateerde factoren uit elkaar te trekken. Aan de ene kant beïnvloedt de werksituatie hoe mensen hun tijd beleven, aan de andere kant is de

thuisituatie daarbij belangrijk. Arbeid en thuisgerelateerde factoren kunnen op verschillende manieren hun invloed uitoefenen op de ervaren balans in arbeid en zorg (Voydanoff 2000). Allereerst kunnen ze additief zijn: onafhankelijk van de thuisituatie beïnvloedt de arbeidssituatie dan bijvoorbeeld hoe mensen de arbeid-zorg balans ervaren. Ten tweede kan de ene situatie, meestal de thuisituatie mediërend zijn voor de andere situatie: de betaalde arbeidssituatie beïnvloedt via de thuisituatie de ervaren balans. Ten derde kan er sprake van interactie zijn. De thuisituatie versterkt of verzwakt de invloed van de werksituatie op de ervaren balans. Hier gaan we allereerst uit van additieve factoren, en onderzoeken we of de werk- en thuisituatie afzonderlijk invloed uitoefenen. Vervolgens bekijken we of interactie aanwezig is. We gaan op voorhand minder uit van intermediaire factoren omdat het hier vooral gaat om objectieve omstandigheden thuis die naar alle waarschijnlijkheid niet beïnvloed worden door de arbeidssituatie. Zo is het lastig aannemelijk te maken dat de aanwezigheid van kinderen beïnvloed is door de uren die de man of vrouw werkt. Belangrijk te onderkennen is dat de balans tussen arbeid en zorg over de tijd kan variëren. Het kan zelfs van dag tot dag verschillen. Zo laten Pittman, Kerpelman en Solheim (2001) zien dat bijvoorbeeld stress op het werk of thuis van dag tot dag varieert, en zo dus eigenlijk ook per dag een verschillende balans in arbeid en zorg geeft. Hier is gevraagd naar de balans in de afgelopen drie maanden, dus meer naar de gemiddelde balans dan hoe die ervaring van dag tot dag verschilt. Dat laatste zou immers ook een heel andersoortige verklaring vereisen.

2.1 Verwachtingen voor alle werkende mannen en vrouwen

Arbeidssituatie

Naarmate meer uren op de arbeidsmarkt worden besteed is er minder tijd beschikbaar voor zorg en vrije tijd. Dit is kortweg gebaseerd op een schaarste argument, en gebruikelijk in sociologisch onderzoek is dit weergegeven in de 'beschikbaarheids' hypothese (Coverman 1985; Hiller 1984; Van der Lippe, Tijdens en de Ruijter 2003). Omdat een dag 'maar' 24 uur heeft, betekent tijd voor de ene activiteit vanzelfsprekend minder tijd voor een andere activiteit. Een dergelijk schaarste argument, dat eigenlijk alleen maar betrekking heeft op de werkelijk besteedde tijd, is door te trekken naar de beleefde tijd: wanneer mannen en vrouwen meer tijd op de arbeidsmarkt zouden besteden, ervaren ze meer combinatiedruk. Nu is bekend, dat de tijd op de arbeidsmarkt voor de man, ook in onze huidige tijd, altijd nog meer een vanzelfsprekendheid is dan voor de vrouw (Groenendijk 1998). Daarom is de verwachting dat het aantal betaalde arbeidsuren wel van invloed is op de ervaren combinatiedruk van de man, maar toch een stuk minder dan bij vrouwen het geval is. Dus hoewel voor beide seksen

is te verwachten dat naarmate zij meer uren aan betaalde arbeid besteden, de balans tussen arbeid en zorg meer wordt verstoord, is dit effect naar verwachting voor vrouwen sterker.

Niet alleen de tijd die aan werk wordt besteed is belangrijk maar ook of er wordt overgewerkt en op welke momenten van de dag of het weekend dat dan is. In zijn algemeen zouden flexibele werkschema's, zoals vrijheid in begin- en eindtijden een positief effect kunnen hebben op de balans in arbeid en zorg. Aan de andere kant kunnen juist flexibele werkschema's een bedreiging vormen voor het hebben van een stabiele relatie thuis (Presser 2000). Wanneer niet op standaardtijden wordt gewerkt, maar bijvoorbeeld 's avonds of 's nachts kan dit spanning geven. De 'gewone' zaken in het huishouden kunnen geen doorgang meer hebben, zoals samen met elkaar eten of met het gezin vrije tijd doorbrengen. Dit kan een bedreiging vormen voor de ervaren balans in arbeid en zorg. Ook kan het incidentele overwerk er voor zorgen, dat in plaats van tijd te besteden aan het gezin of andere dierbaren, mensen combinatiedruk ervaren. Naar verwachting geldt dit voor beide seksen in gelijke mate.

Thuisituatie

Naarmate de behoefte aan zorg thuis groter is, zal meer tijd in het huishouden geïnvesteerd moeten worden, zo stelt de 'behoefte' hypothese (Coverman 1985). Bekend is dat vrouwen meestal die extra tijd in het huishouden voor hun rekening nemen. De behoefte aan zorg wordt, zo blijkt uit onderzoek, ten eerste gevormd door de aanwezigheid van een partner (Keuzenkamp en Hooghiemstra 2000). Dit werkt echter voor mannen en vrouwen op een verschillende manier. Bij mannen zorgt de aanwezigheid van een partner ervoor dat zij minder thuis hoeven te doen; bij vrouwen is het eerder andersom. De ervaren balans in arbeid en zorg zal dus bij mannen met een partner naar verwachting groter zijn dan bij mannen zonder partner, terwijl we dit voor vrouwen juist niet verwachten.

De behoefte aan zorg thuis wordt verder vooral ingegeven door de aanwezigheid van (kleine) kinderen. Zowel voor mannen als vrouwen kan die behoefte aan extra zorg een bron van spanning vormen voor het werk en zorgterrein. Ouders kunnen in conflict komen met de tijd die ze aan hun werk besteden in plaats van aan hun kinderen. Groenendijk (1998) laat zien dat vooral vrouwen dit conflict kennen. Naar verwachting zal de aanwezigheid van kinderen daarom werkende vrouwen meer combinatiedruk geven dan werkende mannen. De aanwezigheid van kinderen staat ook voor de verantwoordelijkheid voor zorg; werkende mensen besteden een deel van de zorg voor kinderen uit en juist dit geregeld en georganiseerd kan ook tot combinatiedruk leiden.

2.2 Specifieke verwachtingen voor paren

Hoewel bovenstaande verwachtingen voor alle werkenden gelden en dus ook voor paren, zijn voor hen extra en meer specifieke verwachtingen te formuleren. Dit geldt met name met betrekking tot de thuissituatie. De eigen werksituatie is voor wel of niet samenwonenden namelijk hetzelfde. Het is bijvoorbeeld niet alleen van belang of er kinderen zijn in het huishouden, maar ook wie de zorg draagt voor het huishouden. Degene die meer zorg draagt voor het huishouden, zal meer combinatiedruk kennen, omdat er gewoonweg minder ruimte overblijft voor werk of vrije tijd. Dat vrouwen vooral de zorg dragen voor het huishoudens is bijvoorbeeld te verklaren vanuit de ruilhypothese. Taakverdeling is te zien als een resultaat van impliciete onderhandelingen tussen partners over de inputs (inkomsten) en uitkomsten (wie doet het huishouden) (Greenstein 2000). Groenendijk (1998) laat zien dat die ongelijke taakverdeling in combinatie met een betaalde baan voor vrouwen stressvol is. Bij slechte organisatie van het huishouden doet het bovendien afbreuk aan het welbevinden. Dit vond Hochschild (1981) voor Amerika al eerder. Vrouwen van tweeverdienersparen hanteren verschillende technieken om om te gaan met die druk; ze laten gewoon een aantal taken liggen; ze besteden taken uit, ze stellen zich hulpeloos en incompetent op ten aanzien van bepaalde taken in de hoop dat hun man helpt, ze dreigen met echtscheiding, of ze meten zich de rol van supermoeder aan en vervullen alle rollen. In een latere studie (Hochschild 1997), blijkt dat werk steeds belangrijker wordt en zelfs de functie van een thuis gaat overnemen. De huishoudelijke taken worden steeds meer uitbesteed. Ook in Nederland bestaat steeds meer de tendens om taken uit te besteden (Van der Lippe, Tijdens en De Ruijter 2003) maar nog lang niet in zo'n substantiële mate als in Amerika het geval is.

Naast de taakverdeling thuis is van belang of de partner een betaalde baan heeft en voor hoeveel uren per week. Naarmate de partner meer uren betaald werkt, kan hij of zij minder tijd aan het huishouden besteden; de druk op de balans in arbeid en zorg komt dan voor rekening van de man of vrouw van die partner, en naar verwachting kennen ze dan meer combinatiedruk. Op voorhand verwachten we hier geen verschil tussen mannen en vrouwen.

Een heel andere factor is de overeenstemming die binnen de relatie bestaat over belangrijke en alledaagse kwesties. Ook dit kan van invloed zijn op de ervaren balans in arbeid en zorg (Groenendijk 1998). Wanneer een paar een druk leven heeft, maar dat gebeurt in goed overleg, is de ervaring naar verwachting ook minder negatief. Wanneer men

daarentegen veel conflicten met elkaar heeft, kan drukte op een heel andere manier ervaren worden (Voydanoff 2002).

2.3 Interacties tussen arbeid en zorg

Al eerder is gesteld dat niet alleen de arbeidssituatie en de thuissituatie additief kunnen zijn in hun invloed op de ervaren balans, maar ook in interactie met elkaar. We werken deze interacties alleen uit voor paren in dit artikel. Dit is bewust gedaan omdat op voorhand lijkt of die wisselwerking tussen werk en privé en het effect op de ervaren balans juist interessant is bij paren.

De uren betaalde arbeid zullen vooral voor combinatiedruk zorgen, wanneer er kleine kinderen thuis zijn. Dit effect van uren betaalde arbeid op de balans in arbeid en zorg zal daardoor versterkt worden. Wanneer de man of vrouw de voornaamste zorg draagt voor het huishouden, zal het effect van betaalde arbeid ook sterker zijn. Tot slot verwachten we dat wanneer partners meer in overstemming met elkaar zijn en minder conflicten kennen, het effect van meer uren betaalde arbeid op de ervaren balans juist minder sterk zal zijn. De drie interacties verwachten we voor mannen en vrouwen in gelijke mate.

3. Data

3.1 Dataset

De gegevens waar in deze analyse gebruik van is gemaakt, zijn verzameld ten behoeve van een driejarig internationaal onderzoeksproject Households, Work and Flexibility (Huishoudens, Werk en Flexibiliteit), binnen het Vijfde Kader Programma van de Europese Unie (2000 tot 2003). Het project heeft als algemeen doel te onderzoeken hoe werk en huishouden worden beïnvloed door veranderende vormen van flexibiliteit. Het onderzoek is uitgevoerd in 8 landen: Zweden, Nederland, Verenigd Koninkrijk, Slovenië, Hongarije, Tsjechië, Roemenie en Bulgarije. De projectcoördinatie wordt verzorgd door het Institut für Höhere Studien (Wallace, 2000/ www.hwf.at) in Oostenrijk. Het onderzoek in Nederland wordt uitgevoerd door Stoas Onderzoek in Wageningen (Jager 2003).

Voor de dataverzameling is gebruikt gemaakt van een computergestuurde telefonische enquête, die plaats heeft gevonden in het voorjaar van 2001. In deze enquête zijn personen tussen 18 en 65 gevraagd naar hun eigen ervaringen met verschillende soorten werk. Respondenten zijn over een variëteit van soorten werk gevraagd: zowel betaalde formele

vormen van arbeid, als onbetaald, huishoudelijk en vrijwilligerswerk. Bovendien behandelde de enquête de activiteiten van alle leden van het huishouden, alhoewel die van de respondent het meest gedetailleerd aan de orde zijn gekomen. Er is ook ingegaan op houdingen en waarden van de respondenten ten opzichte van werk en de strategieën die huishoudens gebruiken om met deze vormen van werk om te gaan.

Aangezien veel onderwerpen in de vragenlijst aan de orde zijn gekomen, duurden de interviews lang, gemiddeld 25 minuten. De lengte van de vragenlijst was zeker van invloed op de respons, uiteindelijk een responspercentage van 15% (N=1007). Hoewel de respons niet groot is, blijkt de steekproef redelijk representatief voor de Nederlandse bevolking. Gelet op relevante kenmerken als sekse, leeftijd en opleiding, is de steekproef vergelijkbaar met de Nederlandse bevolking; alleen zijn er iets minder mensen met alleen basisonderwijs in ons bestand (www.cbs.nl). Voor de onderhavige analyses is alleen gebruik gemaakt van respondenten die geen missende waarden vertonen op relevante variabelen (N=725).

3.2 Operationalisering

Voor de ervaren balans in arbeid en zorg is gebruikt gemaakt van de volgende vraag: Hoe vaak heeft u in de afgelopen drie maanden het volgende ervaren?:

1 Mijn werk maakt het mij moeilijk om bepaalde huishoudelijke taken te doen; 2 Mijn werk maakt het mij moeilijk om aan mijn verantwoordelijkheden naar mijn gezin en andere belangrijke personen in mijn leven te voldoen; 3 Mijn verantwoordelijkheden naar mijn gezin en andere belangrijke personen in mijn leven hinderen mij om mijn werk adequaat uit te voeren; 4 Ik moet werk mee naar huis nemen om het af te krijgen. De antwoordcategorieën zijn hierbij van 1. Nooit tot en met 5. Altijd. De Cronbach's Alpha is niet hoog met 0,67, maar aanvaardbaar. Het gaat hier dus zowel om de beïnvloeding van werken op zorgen als van zorgen op werken. In dit artikel maken we geen onderscheid tussen beide vormen van beïnvloeding.

De variabelen voor de werksituatie zijn als volgt gemeten: voor uren betaalde arbeid is gevraagd naar de feitelijke tijd die per week aan betaalde arbeid wordt besteed. Overwerk is gemeten met behulp van de volgende drie vragen: 1. hoe vaak maakt u voor uw werk overuren in de namiddag, 2. En hoe vaak in de avond, 3. En hoe vaak in het weekend. Antwoordcategorieën zijn hierbij: 1. Nooit, 2. Slechts enkele keren per jaar, 3. Alleen seizoensgebonden, 4. Minstens een keer per maand, 5. Minstens een keer per week. In de analyses is het overwerk 's middags, 's avonds en in het weekend apart bekeken, omdat het interessant is te weten op welke momenten van de week overwerk combinatiedruk geeft.

De thuissituatie is gemeten met behulp van de volgende drie variabelen. De aanwezigheid van een partner thuis, de aanwezigheid van kinderen jonger dan 7 jaar, en de aanwezigheid van kinderen tussen 7 en 14 jaar.

Voor de paren zijn extra variabelen toegevoegd, namelijk hoeveel uur de partner betaalde arbeid verricht, wie verantwoordelijk is voor de huishoudelijke taken thuis, en in hoeverre partners het met elkaar eens zijn. Voor de taken thuis, is nagegaan wie de voornaamste zorg heeft voor specifieke huishoudelijke taken, namelijk koken, het huis schoonmaken, de was doen, en de boodschappen doen. Antwoordcategorieën daarbij zijn alleen de respondent, alleen de partner, en beiden evenveel¹. Voor elke taak is nagegaan wie de voornaamste zorg draagt. De zorg voor de kinderen is hier niet bijgenomen, omdat niet iedereen in een relatie kinderen heeft. Cronbach's alpha van deze maat is goed met 0,77. Overeenstemming in de relatie is gemeten door de volgende vraag te stellen: Zijn u en de andere leden van uw huishouden het meestal eens of oneens betreffende de volgende zaken: 1. huishoudfinanciën 2. verdeling van huishoudelijke taken, 3. hoeveelheid tijd samen doorgebracht, en 4. hoeveelheid tijd besteed aan het werk. De antwoordcategorieën zijn hiervan 1. Altijd oneens tot en met 5. Altijd eens. In principe hoeft er geen overeenstemming te zijn met de partner maar kan het ook om andere leden van het huishouden gaan. Voor deze analyse is echter aangenomen dat deze vragen toch vooral betrekking zullen hebben op de partner. De Cronbach's alpha van deze maat is laag met 0,53. Kennelijk is het niet zo dat wanneer een paar het over de huishoudfinanciën eens is, zij dat ook is over de taakverdeling thuis.

Tot slot zijn opleiding en leeftijd als controlevariabelen opgenomen.

3.3 Beschrijving

In tabel 1 staan de gemiddelden van de variabelen gegeven, en tevens is aangegeven of de waarden op deze variabelen significant verschillen tussen mannen en vrouwen. Er is geen verschil in ervaren combinatiedruk tussen mannen en vrouwen, iets waar we in tabel 2 nader op ingaan. Mannen werken zoals bekend meer uren per week, daarnaast werken ze ook alle momenten van de week meer over dan vrouwen. In onze steekproef hebben vrouwen vaker een partner maar minder vaak jonge kinderen dan mannen. Het is duidelijk dat de partner van de vrouw meer uren werkt dan de partner van de man. Dit verschil in aantal uren tussen de

¹ Hoewel we beseffen dat er veel ruimte is tussen de antwoordcategorieën 'alleen respondent' en 'beiden evenveel', was het in het kader van de internationale dataverzameling niet mogelijk om meer verfijnde antwoordcategorieën te hanteren.

beide seksen komt overeen met het verschil in aantal uren tussen mannelijke en vrouwelijke respondenten. Bij paren is duidelijk dat vrouwen de voornaamste zorg voor het huishouden dragen. Er bestaat geen verschil in de mate van overeenstemming tussen partners. Over het algemeen genomen zijn paren het redelijk met elkaar eens.

<hier tabel 1>

In tabel 2 is nader ingegaan op de items die met elkaar de ervaren balans aangeven in arbeid en zorg. Vooral de stelling, 'Mijn werk maakt het mij moeilijk om bepaalde huishoudelijke taken te doen' vindt redelijk wat ondersteuning door zowel mannen als vrouwen terwijl een stelling als 'Mijn verantwoordelijkheden naar mijn gezin en andere belangrijke personen in het leven hinderen mij om mijn werk adequaat uit te voeren' maar weinig wordt bevestigd. Dit duidt er op dat het conflict meer van werk naar thuis loopt dan vice versa. Er moet bijvoorbeeld persé iets afgerond worden op het werk en daar is de thuissituatie niet op berekend. Dat is meer het geval overigens bij huishoudelijke taken dan bij de gevoelde verantwoordelijkheid voor het gezin. Dit wordt verder bevestigd door het aanzienlijke percentage mannen en vrouwen dat werk mee naar huis moet nemen om het af te krijgen. Andersom zijn de zaken thuis misschien meer een gegeven en veroorzaken daardoor minder combinatiedruk. Tussen mannen en vrouwen is wel enig verschil in combinatiedruk maar niet veel: mannen moeten vaker werk mee naar huis nemen om het af te krijgen.

<hier tabel 2>

4. Resultaten

4.1 Alle werkende mannen en vrouwen

Om na te gaan wat nu de combinatiedruk beïnvloedt, is eerst voor de gehele groep van werkende personen een analyse uitgevoerd met de eerder beschreven verklarende variabelen. De resultaten staan in de eerste kolom van tabel 3. Boven in de tabel staan de omstandigheden die met de werksituatie van de respondent te maken hebben, en daaronder de omstandigheden die betrekking hebben op zijn of haar thuissituatie.

<hier tabel 3>

Het lijkt er op of de werksituatie wat meer de ervaren balans in arbeid en zorg verstoort dan de thuissituatie. Met name de mensen die meer uren betaalde arbeid verrichten ondervinden meer combinatiedruk. Daarnaast is overwerk in het weekend belangrijk. Dit geeft meer combinatiedruk en ook beduidend meer dan overwerk 's middags of 's avonds. Wat betreft de thuissituatie doen met name jonge kinderen ertoe. Kleine kinderen zorgen zoals verwacht voor minder balans in de arbeids- en zorgsituatie, waarschijnlijk eenvoudigweg omdat kleine kinderen erg veel tijd vragen. Bij de controlevariabelen is opleiding belangrijk, een hogere opleiding geeft meer combinatiedruk; een effect dat blijft over alle vergelijkingen. Het zou zo kunnen zijn dat hoger opgeleiden ambitieuzer zijn in hun werk dan lager opgeleiden en daarom een zekere mate van combinatiedruk toelaten. Daarnaast geeft opleiding waarschijnlijk ook het niveau van het werk van mensen aan. Wanneer wordt gecontroleerd voor alle van belang zijnde variabelen, is er een effect van sekse: vrouwen ervaren meer combinatiedruk dan mannen, terwijl bij de bivariate vergelijking van mannen en vrouwen en hun ervaren balans dit verschil er niet uitkwam.

In de tweede en derde kolom van tabel 3 zijn de vergelijkingen uitgevoerd voor mannen en vrouwen afzonderlijk. Wanneer we ons eerst richten op de kenmerken die samenhangen met de arbeidssituatie dan is volgens verwachting dat betaalde arbeid een sterke invloed uitoefenen op de combinatiedruk die vrouwen en mannen ervaren. Mensen die meer uren betaalde arbeid verrichten, hebben vaker het gevoel dat ze niet aan alles toekomen. Volgens verwachting is die invloed bij vrouwen sterker. Wat betreft overwerk blijkt dat voor beide seksen geldt dat overwerk leidt tot combinatiedruk, alleen werkt het voor mannen en vrouwen wel op een verschillende manier. Voor vrouwen is overwerken in het weekend de belangrijkste verstoorder van de ervaren balans in arbeid en zorg, en bij mannen geeft overwerken 's avonds de meeste combinatiedruk. Dit is interessant, want juist 's avonds zijn er minder zorgtaken (kinderen liggen bijv. al op bed, en het eten is al gekookt en gegeten). Mogelijk verstoort overwerk voor mannen meer de balans tussen betaalde arbeid en vrije tijd dan de balans tussen arbeid en zorg. Bij vrouwen geeft naast overwerken in het weekend, overwerken 's middags meer verstoring. Vaker is 's middags thuis ook meer te doen, omdat kinderen uit school moeten worden gehaald en het eten moet worden gekookt. Aangezien vrouwen vaker deze taken voor hun rekening nemen, kan dit hun balans verstoren.

Wat betreft de thuissituatie blijkt inderdaad dat de aanwezigheid van een partner er bij mannen voor zorgt dat ze minder combinatiedruk ervaren. We veronderstellen dat de

aanwezige vrouw ervoor zorgt dat het huishouden soepel verloopt, haar man ontlast van huishoudelijke verplichtingen, zodat de man zich minder druk hoeft te maken over de zorgtaken thuis. Een alleenstaande man daarentegen heeft niet alleen een betaalde baan maar ook nog de taken thuis, zoals eten koken, boodschappen doen en dergelijke. Dat geeft hem meer combinatiedruk. Bij vrouwen is er geen effect waarneembaar van de aanwezigheid van een partner, niet in negatieve noch in positieve zin wat betreft combinatiedruk. Kleine kinderen zorgen bij vrouwen en mannen voor meer combinatiedruk. De behoefte aan zorg thuis is groter en dit kan in de knel komen met de betaalde baan.

4.2 Paren

Vervolgens zijn de analyses voor alleen paren uitgevoerd. Voor hen zijn een aantal specifieke kenmerken opgenomen, en de resultaten zijn weergegeven in tabel 4. Eerst zijn de analyses uitgevoerd zonder interacties, en vervolgens met interacties.

<hier tabel 4>

In vergelijking tot de analyses waarin ook alleenstaanden zijn opgenomen, zijn er een aantal interessante verschillen en overeenkomsten. Wat betreft de werksituatie, is te zien dat samenwonende mannen nu alleen nog combinatiedruk ondervinden van overwerk in de avonden. Er is niet langer een effect van betaalde uren zelf. Dit vormt een nadere aanwijzing voor het idee dat de balans bij mannen vooral gaat tussen betaalde arbeid en vrije tijd, en minder tussen betaalde arbeid en zorgtaken thuis. Immers de vrouwen van deze mannen zorgen voor het huishouden zodat er minder zorgtaken voor mannen zijn, en daar geen verstoring door is voor hen. De druk door overwerken 's avonds is dan te verklaren door het interfereren met hun vrije tijd. Bij vrouwen geeft juist het overwerk in het weekend een sterke overbelasting. Er is minder tijd voor het huishouden en voor de leuke dingen met het gezin. Ook blijft voor deze samenwonende vrouwen het effect significant van het aantal uren betaalde arbeid dat zij verrichten.

Richten we ons vervolgens op de thuissituatie dan valt op dat de uren die de partner werkt niet van invloed zijn op de ervaren balans in arbeid en zorg voor vrouwen, maar wel voor die van mannen. Ook bij de analyse waar alleenstaanden werden meegenomen, deed het hebben van een partner er toe. Het is daarbij dan mede van belang hoeveel uren de partner werkt. Kleine kinderen zijn zoals verwacht wederom bepalend voor een storing in de ervaren balans in arbeid en zorg voor vrouwen, maar het dragen van de verantwoordelijkheid voor het

huishouden geeft juist minder druk. Het zou zo kunnen zijn dat vrouwen die verantwoordelijk zijn voor het huishouden meer zelf bepalen hoe ze met hun tijd omgaan en daardoor meer in balans zijn. De operationalisering van de variabele verantwoordelijkheid voor het huishouden kan er natuurlijk ook debet aan zijn. Opmerkelijk is verder dat de aanwezigheid van kleine kinderen mannen geen combinatie-druk geeft. Een eenvoudige verklaring hiervoor is dat hun vrouw zorg draagt voor de beslommeringen die het hebben van kinderen met zich meebrengt. Het eens zijn in het huishouden over dagelijkse maar ook minder dagelijkse zaken leidt tot veel minder druk voor zowel mannen als vrouwen. Kennelijk is het beter om te gaan met de balans in arbeid en zorg, wanneer je ook in balans bent met je partner.

Wanneer we tot slot de interactietermen opnemen van de thuissituatie met de uren betaalde arbeid dan blijkt voor mannen de interactie tussen uren werk en de verantwoordelijkheid die zij dragen voor het huishouden van invloed. Op zich is er geen eigen invloed van deze twee kenmerken. Uren betaalde arbeid zorgt niet voor meer druk, noch of de man verantwoordelijk is voor het huishouden. Maar deze effecten versterken elkaar kennelijk wel. Wanneer de man meer verantwoordelijk is voor het huishouden, is de invloed van uren betaalde arbeid op de combinatie-druk groter. De betaalde arbeidssituatie en thuissituatie versterken elkaar precies op de manier zoals Voydanoff (2002) al aangaf. Bij vrouwen is dit effect er niet. Voor hen geldt wel dat wanneer het paar het meer met elkaar eens is, het effect van uren betaalde arbeid voor de vrouw op haar combinatie-druk ook minder sterk is. Wanneer er sprake is van een harmonieuze relatie, verzwakt dat voor vrouwen kennelijk de invloed van veel uren betaald werk op de druk die zij ervaren.

5. Conclusie

In Nederland is sprake van een verstoring in de ervaren balans tussen arbeid en zorg: mensen zijn niet alleen druk maar ervaren dit ook als zodanig. Dit geldt voor zowel mannen als vrouwen, maar de redenen waarom zij combinatie-druk ervaren verschillen wel tussen beiden. Voor mannen en vrouwen leidt overwerk tot combinatie-druk, maar bij mannen gaat het hier met name om overwerk 's avonds terwijl het bij vrouwen om overwerk in het weekend gaat. Een interessante conclusie is dat alleenstaande mannen meer combinatie-druk kennen dan samenwonende mannen: bij samenwonende mannen draagt de vrouw veelal de zorg voor het huishouden en de kinderen zodat de man zich hier minder zorgen over hoeft te maken. Vrouwen ondervinden juist meer druk van de aanwezigheid van kinderen maar minder van

het dragen van de volledige verantwoordelijkheid voor het huishouden. Wat de partner op de arbeidsmarkt doet, beïnvloedt de vrouw niet in haar ervaren balans. Voor de man geeft een partner die veel uur betaalde arbeid verricht juist wel combinatiedruk. Een harmonieuze relatie zorgt overigens bij beiden voor meer balans in arbeid en zorg. Voorts kan geconcludeerd worden dat de kenmerken van de thuissituatie en de werksituatie elkaar versterken in hun invloed op de ervaren balans in arbeid en zorg. Het is niet alleen of /of, maar juist ook en/en. Niet alleen veel uren betaalde arbeid geeft de man meer druk thuis, maar juist ook wanneer hij verantwoordelijk is voor het huishouden.

Nu heeft de wetgever de mogelijkheden van werknemers om een goede balans tussen werk en privé te vinden de afgelopen jaren vergroot. Werknemers hebben steeds meer de mogelijkheid gekregen om hun werksituatie aan te passen aan persoonlijke omstandigheden. Hoe zij hun privé situatie regelen blijft echter vooral hun taak. Nederland blijkt daarbij 'en masse' te kiezen voor het zogenoemde 'anderhalfverdienersmodel' (Schipper 2001). Dat Nederlandse 'anderhalfverdienersmodel' wordt in het buitenland soms gezien als ouderwets, het beeld van moeder die om drie uur 's middags met thee en een koekje klaar zit wordt enigszins meewarig bekeken. Ook onze analyse bevestigt dit soort beelden; mannen voelen meer combinatiedruk wanneer hun vrouw meer uren werkt, terwijl vrouwen dit vooral door hun kinderen ervaren. Het blijft daarmee belangrijk dat de overheid inzet op het creëren van positieve beelden ten aanzien van de combinatie van arbeid en zorg door vaders en moeders. Daarbij is het echter minstens zo belangrijk ten behoeve van de combinatiedruk dat structurele maatregelen worden genomen gericht op een flexibele invulling van de loopbaan én op voorzieningen om arbeid en zorg samen mogelijk te maken.

Juist omdat die werksituatie en thuissituatie zo belangrijk zijn bij de ervaren balans in arbeid en zorg, is het zinvol om in toekomstig onderzoek de werksituatie en thuissituatie beter uit te werken. Bij de arbeidssituatie zijn we hier stil blijven staan bij de uren betaalde arbeid en het overwerk dat wordt gedaan. Maar het is daarnaast ook van belang om na te gaan bij wat voor soort organisaties mensen werken, welke bedrijven meer commitment vragen, en hoe bedrijven de arbeid-zorg balans van werknemers proberen te beïnvloeden. Daarnaast hebben we hier wel gebruik kunnen maken van enkele gegevens van aanwezige partners, maar het zou natuurlijk beter zijn om gegevens direct van de partner te betrekken en ook meer te weten over zijn of haar werksituatie. Dat de overeenstemming tussen partners een grote rol speelt bij de ervaren balans in arbeid en zorg, is ook iets dat om nadere uitwerking vraagt. Hebben paren een harmonieuze relatie en leidt dit tot minder combinatiedruk of zou er toch sprake zijn van een bepaalde wisselwerking: met andere woorden leidt combinatiedruk niet ook tot

meer conflicten. Het zijn vragen waarop in dit artikel geen antwoord gegeven kan worden, maar waar we in vervolgonderzoek wel nader op in proberen te gaan.

Literatuur

- Breedveld, K & A. van den Broek (red.) (2001), *Trends in de tijd: een schets van recente ontwikkelingen in tijdsbesteding en tijdsordening*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CBS (1999), *De leefsituatie van de Nederlandse bevolking 1997; deel 1: gezondheid en kwaliteit van de arbeid*.
- WWW.CBS.NL. Population figures for 2000.
- Coverman, S. (1985), Explaining husband's participation in domestic labor. *Sociological Quarterly*, 26, 81-97.
- Garhammer, M. (2002). Pace of life and enjoyment of life. Paper gepresenteerd op de IATUR conference on 'Time pressure in European countries', Lissabon, oktober 2002. Te verschijnen in *Journal of Happiness Studies*.
- Gershuny, J. (2000), *Changing times: work and leisure in postindustrial society*. Oxford: Oxford University Press.
- Gilbert L.A. (1988), *Sharing it all. The rewards and struggles of two career families*. New York and London: Plenum Press.
- Greenstein, T.N. (2000), Economic dependence, gender and the division of labor in the home: a replication and extension. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 322-335.
- Groenendijk, H. (1998), *Werken en Zorgen: de moeite waard*. Utrecht: Jan van Arkel.
- Hiller, D.V. (1984), Power dependence and division of family works. *Sex Roles*, 10, 1003-1019.
- Hochschild, A.R. (1989), *The second shift*. New York: Avon.
- Hochschild, A.R. (1997), *The time bind. When work becomes home and home becomes work*. New York: Metropolitan Books.
- Jager, A.K. Survey analysis for the Netherlands. (2003) In: Wallace, C. (ed.), *HWF Research report no. 3 HWF Research report by countries*. HWF Research Consortium Vienna. (Forthcoming).
- Keuzenkamp, S. & E. Hooghiemstra (red.) (2000), *De kunst van het combineren: taakverdeling onder partners*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lewis, S. & C. Cooper (1989), *Career Couples. Contemporary lifestyles and how to manage them*. London: Unwin Paperbacks.
- Lippe, T. van der, K. Tijdens & E. de Ruijter (2003), Outsourcing of domestic tasks and time-savings effects. *Journal of Family Issues* (forthcoming).

- MuConsult (2002), *Vakantie en verlof: de (on)mogelijkheden geregeld*.
- NIA TNO (1997), *Trends in arbeid en gezondheid 1996*. Amsterdam: NIA TNO.
- NRC 12-04-01, Nederland werkt en forenst erop los.
- NRC 8-01-02, Groot overschot vakantiedagen.
- Peters, P. (2000), *The vulnerable hours of leisure*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Pittman, J.F., J.L. Kerperman & C.A. Solheim (2001), Stress and performance standards: a dynamic approach tot time spent in housework. *Journal of Marriage and the Family*, 63, 1111-1121.
- Presser, H.B. (2000), Nonstandard work schedules and marital instability. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 93-110.
- Schippers, J.J. (2001), *Arbeidsmarkt- en emancipatiebeleid: de vraag naar diversiteit*. Oratie Universiteit Utrecht.
- Schor, J.B. (1992), *The overworked American. The unexpected decline of leisure*. New York: Basis Books.
- Schor, J.B. (1998), *The overspent American. Upscaling and downshifting and the new consumer*. New York: Basis Books.
- Voydanoff, P. (2002), Linkages between the work-family interface and work, family and individual outcomes. *Journal of Family Issues*, 23, 138-164.
- Wallace, C (2000), *Households, Work and Flexibility*. Project funded under the Fifth Framework Programme of the European Union. FP5 Programme Acronym: HUMAN POTENTIAL Project Reference: HPSE-1999-00030 Project Acronym: HWF. See also www.hwf.at.
- White, B., C. Cox & C. Cooper (1992), *Women's career development. A study of high flyers*. Oxford: Blackwell Publishers.

Tabel 1. Gemiddelden van alle variabelen

	Alle respondenten	Man	Vrouw	Significant verschil? ^a
Ervaren combinatiedruk	0,77	0,78	0,75	
Uren betaalde arbeid	33,63	40,66	26,22	**
Overwerk 's middags	2,93	3,29	2,54	**
Overwerk 's avonds	2,69	3,12	2,24	**
Overwerk in het weekend	1,94	2,14	1,73	**
Aanwezigheid van een partner	0,76	0,72	0,81	**
Aanwezigheid van kinderen jonger dan 7 jaar	0,23	0,26	0,20	*
Aanwezigheid van kinderen tussen 7 en 14 jaar	0,25	0,24	0,26	
Opleiding	4,32	4,36	4,28	
Leeftijd	40,07	40,89	39,21	*
N	725	372	353	
Voor de paren:				
Uren betaalde arbeid van partner	36,12	26,59	41,68	**
Huishoudelijke taken door resp.	0,51	-1,43	2,26	**
Overeenstemming in de relatie	16,31	16,22	16,38	
N voor paren	336	159	177	

a. Gebaseerd op een t-toets voor continue variabelen en een chi-kwadraattoets voor dichotome variabelen

** p<0.01; * p<0.05; + p<0.10

Tabel 2 Een vergelijking van de werk-zorg balans tussen mannen en vrouwen (in percentages)

		Nooit	Soms	Vaak	Chi kwadraat
Mijn werk maakt het mij moeilijk om bepaalde huishoudelijke taken te doen	Man	31,7	50,7	17,6	
	Vrouw	38,7	45,9	15,4	
Mijn werk maakt het mij moeilijk om aan mijn verantwoordelijkheden naar mijn gezin en andere belangrijke personen in mijn leven te voldoen	Man	49,2	43,3	7,6	
	Vrouw	50,4	44,2	5,4	
Mijn verantwoordelijkheden naar mijn gezin en andere belangrijke personen in het leven hinderen mij om mijn werk adequaat uit te voeren	Man	71,7	27,2	1,1	
	Vrouw	72,8	26,6	0,6	
Ik moet werk mee naar huis nemen Om het af te krijgen	Man	61,5	24,6	13,9	
	Vrouw	69,7	20,6	9,7	+

** p<0.01; * p<0.05; + p<0.10

Tabel 3. Regressie om combinatiedruk van alle werkende mannen en vrouwen te verklaren (gestandaardiseerde coëfficiënten)

	Alle respondenten	Mannen	Vrouwen
Werksituatie			
Uren betaalde arbeid	0,22**	0,14**	0,25**
Overwerk 's middags	0,06	-0,02	0,11+
Overwerk 's avonds	0,06	0,15*	-0,04
Overwerk in het weekend	0,15**	0,07	0,24**
Thuisituatie			
Partner aanwezig	-0,06	-,14**	0,05
Kinderen jonger dan 7 jaar	0,13**	0,10*	0,17**
Kinderen tussen 7 en 14 jaar	0,03	0,04	0,03
Controlevariabelen			
Opleiding	0,24**	0,26**	0,21**
Leeftijd	0,06	-0,0	0,12*
Sekse (vrouw=1)	0,15**		
Adjusted R-square	0,20	0,18	0,24

** p<0.01; * p<0.05; + p<0.10

Tabel 4. Regressie om combinatiedruk van werkende paren te verklaren (gestandaardiseerde coëfficiënten)

	Mannen		Vrouwen	
Werksituatie				
Uren betaalde arbeid	0,13	0,10	0,20*	0,22*
Overwerk 's middags	0,01	0,00	0,02	0,02
Overwerk 's avonds	0,24*	0,24*	-0,02	-0,02
Overwerk in het weekend	-,05	-,04	0,33**	0,33**
Thuisituatie				
Uren betaalde arbeid partner	0,16*	0,17*	0,04	0,03
Zorg voor huishouden	-0,04	-0,10	-0,17*	-0,13+
Kinderen jonger dan 7 jaar	0,12	0,11	0,24**	0,31**
Kinderen tussen 7 en 14 jaar	-0,04	-0,03	0,0	-,01
Eens met partner	-0,23**	-0,24**	-0,22**	-0,20**
Controlevariabelen				
Opleiding	0,19*	0,19*	0,14+	0,16*
Leeftijd	-0,02	-,08	0,07	0,05
Interacties tussen werk en thuis				
tussen uren werk en huishouden		0,24*		-0,09
tussen uren werk en kleine kinderen		0,02		0,09
tussen uren werk en overeenstemming		-0,05		-0,14*
Adjusted R-square	0,20	0,25	0,34	0,36

** p<0.01; * p<0.05; + p<0.10